

วิจารณ์หนังสือ “ราชประดิษฐไพเราะทรรคนา”

วรุณี โอสการมย์

นักวิชาการชำนาญการ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จุดอ่อนข้อหนึ่งของสถานะการเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมของศาสนสถานส่วนใหญ่ในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ คือ ไม่มีคู่มือนำชมที่มีคุณภาพครบถ้วนในการนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งและความรู้เรื่อง ศิลปกรรม และศิลปสถาปัตยกรรมที่สื่อความหมายที่ปรากฏอยู่ในศาสนสถานของแหล่งหรือมีก็น้อยแห่งมากเท่าที่พอจะมองเห็นได้ คือ คู่มือนำชมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ วัดสระเกศ วัดสุทัศนเทพวราราม และวัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

เช่นเดียวกับเมื่อกล่าวถึงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามหรือวัดราชประดิษฐ์ แม้เป็นถึงพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรวิหารรวมถึงเป็นวัดประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่กลับพบว่ามีการประมวลข้อมูลเกี่ยวกับวัดไว้น้อยมาก ข้อมูลเบื้องต้นของวัด คือ “ประวัติ

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม” จัดพิมพ์รวมในจดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2525) เป็นสังเขปข้อมูลเบื้องต้นบอกเล่าประวัติการสร้างวัดหลวงแห่งนี้ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะวัดธรรมยุตแห่งแรกและตั้งอยู่ใกล้พระบรมมหาราชวังมีการนำเสนอข้อมูลสิ่งก่อสร้างสำคัญในทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ศิลปะเพียงสั้นๆ ข้อมูลวัดส่วนนี้ได้รับการนำไปเผยแพร่ซ้ำในการจัดพิมพ์หนังสือประจำปีของวัดเองอย่าง “นิธิวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม” (พ.ศ.2552) ทั้งที่สิ่งก่อสร้างของวัดดั้งเดิมมีคุณค่า สามารถดึงดูดนักวิชาการทั้งด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และโบราณคดีให้เข้ามาศึกษาวิจัยตลอดช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ปัจจุบันข้อมูลวิชาการดังกล่าวได้รับการรวบรวมอยู่ในหนังสือ “ราชประดิษฐพิพิธพรรณ” (พ.ศ.2553) ซึ่งวัดราชประดิษฐเองได้ดำเนินงานร่วมกับพิชญา สุ่มจินดา อาจารย์จากสาขาวิชาศิลปะไทย ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นักประวัติศาสตร์ศิลปะจัดพิมพ์ขึ้น

รวมบทความใน “ราชประดิษฐพิพิธพรรณ” แบ่งเนื้อหาออกตามหมวดวิชาการการศึกษาพุทธศิลป์ในประเทศไทย 5 หมวด ได้แก่ หมวดประวัติพระอาราม หมวดประติมากรรม หมวดสถาปัตยกรรม หมวดจิตรกรรม และหมวดศาสนวัตถุ ทำให้เนื้อหาบทความแต่ละหมวดเป็นการวิเคราะห์เชิงลึกเฉพาะทางและใช้ศัพท์เฉพาะทางด้านศิลปกรรม ประติมากรรม ผู้อ่านทั่วไปหรือนักท่องเที่ยวรวมถึงผู้ต้องการรู้จักคุณค่าวัดแห่งนี้อาจทำความเข้าใจได้ยาก ทำให้ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2554 - 2555 พิชญา สุ่มจินดา ในฐานะบรรณาธิการหนังสือเล่มดังกล่าวได้พัฒนาองค์ความรู้จากหนังสือเล่มแรก

นำมาปรับตัดทอนรวมถึงค้นคว้าเพิ่มเติมเพื่อเขียนใหม่ภายใต้โครงเรื่องใหม่ที่เหมาะสมให้เป็นหนังสือคู่มือนำชมวัดชื่อว่า “ราชประดิษฐพิพิธรรคนา” ซึ่งนอกจากจะเป็นงานย่อยเนื้อหาวิชาการให้วิชาการให้อ่านง่ายขึ้นแล้วยังนำเสนอการวิเคราะห์และอธิบายความหมายกำกับรูปแบบสิ่งก่อสร้างของวัดไว้อย่างครบถ้วน รวมถึงมีการเพิ่มเติมการวิเคราะห์พระพุทธรูปแบบต่างๆ ที่ประดิษฐานในพระวิหารหลวงและบุษบกธรรมาสน์ในการเปรียญได้อย่างมีนัยน่าสนใจ หนังสือ “ราชประดิษฐพิพิธรรคนา” เล่มนี้ ผู้เขียนคงตั้งใจให้เป็นคู่มือนำชมที่ครอบคลุมองค์ความรู้อย่างกว้างขวางที่เกี่ยวข้องกับประวัติวัด ศาสนวัตถุสถานทั้งในและนอกวัด โดยลำดับเนื้อหาแบ่งออกตามพื้นที่แผนผังวัดและประโยชน์ใช้สอยของศาสนวัตถุสถานทั้งหมด 4 ส่วน (ถือเป็นการให้ความสะดวกต่อผู้อ่านที่ต้องการลำดับเนื้อหาตามพื้นที่เดินชมไปในตัว) คือ

ส่วนที่ 1 “ราชประดิษฐประดิษฐาน” ผู้เขียนประมวลเรื่องบอกเล่าความเป็นมา และเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดนี้ภายใต้แนวคิดการกำหนดขนาดพื้นที่ แบบผังอาคาร และลักษณะรูปเคารพตลอดจนปูชนียวัตถุสถานประกอบภายในวัดด้วยพระองค์เอง โครงร่างนี้ยังส่งต่อให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชปิยสารผู้ครองราชย์ต่อมาได้ทรงสานต่อการก่อสร้างวัดจนเสร็จสมบูรณ์ แม้ว่าจะมีการประดับตกแต่งบางส่วนที่เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองแต่ก็ล้วนมีนัยแฝงความหมายสื่อถึงความเป็นพระราชอนุสรณ์ถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถ

ส่วนที่ 2 “พุทธาวาสราชประดิษฐ์” มีเนื้อหาแนะนำเสนอศิลปสถาปัตยกรรมของ พระวิหารหลวงและปูชนียวัตถุสถานบนฐานไพที ไม่ว่าจะเป็นปาสาณเจดีย์ ปราสาทพระจอมหรือปราสาทพระบรมรูป ปราสาทพระไตรปิฎก พระปรางค์ เขมร ศาลาโถง โรงธรรมสภา และตุ๊กตาศิลาจีนที่อยู่รายรอบเขตพุทธาวาส

ส่วนที่ 3 “สังฆาวาสราชประดิษฐ์” เป็นการบอกเล่าถึงอาคารต่างๆ และ ศาสนวัตถุสำคัญในอาคารเขตพำนักของพระสงฆ์ ได้แก่ การเปรียญอาคาร ลักษณะพิเศษซึ่งภายในประดิษฐานบุษบกธรรมาสันทรงยอดมงกุฎ หอระฆัง และระฆังในพระปรมาภิไธยภาษาอังกฤษของรัชกาลที่ 4 ตำนานสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) ผู้เป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัด และหมุกุฎิสงฆ์

ส่วนที่ 4 “นอกาวาสราชประดิษฐ์” ได้แก่ เครื่องอัฐฐาบริหารและสมณวัตถุอัน เป็นของใช้สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) ซึ่งจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถาน แห่งชาติพระนคร และวัดราชประดิษฐ์จิวส่วนหนึ่งของเมืองจำลองดุสิตธานี ปัจจุบันจัดแสดงที่หอขีรวารุณานุสรณ์ซึ่งอยู่นอกเขตวัด

รูปแบบการนำเสนอของหนังสือเล่มนี้อาจวางโครงเรื่องและหัวข้อคล้ายคู่มือ นำชมวัดเล่มอื่นๆ แต่ผู้เขียนใช้วิธีการนำเสนอที่ต่างออกไป แทนที่จะเป็นการเขียนเชิงพรรณนาสิ่งที่เห็นในวัดหากกลับใช้การอธิบายเชิงวิเคราะห์ที่มีมิติบูรณาการ วิถีวิทยาทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ศิลปะ ใช้การเปรียบเทียบรูปแบบ ศิลปะของพุทธศาสนสถานในที่อื่นมาวิเคราะห์เชื่อมโยง โดยยังให้ศูนย์กลาง การเล่าเรื่องอยู่ที่เบื้องหลังความเป็นมาและคติการสร้างวัดนี้ซึ่งเต็มไปด้วย ศิลปะสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมสิ่งก่อสร้างและรูปเคารพที่มีรูปแบบเฉพาะ ทั้งนี้ ผู้เขียนได้สืบค้นข้อมูลหลักฐานอันเป็นบันทึกเอกสาร จารึก และงาน

เขียนต่างๆ การเปรียบเทียบทางประติมานิราณวิทยา และยังบรรจุเนื้อหา
รายงานการตรวจสอบผลการขุดค้นทางโบราณคดี โดยเฉพาะที่รากฐานไฟที่
ได้ค้นพบวิธีการแก้ปัญหาการก่อสร้างอาคารหลุดตัวของธรณีด้วยเทคนิคการ
ถมชั้นดินซึ่งเป็นภูมิปัญญาช่างโบราณ รวมถึงมีการใช้เทคนิควิธีถอดรหัส
ความหมายของลายในเชิงสัญลักษณ์ บูรณาการเชื่อมโยงให้ผู้อ่านรู้ารูปแบบ
ศิลปกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในวัดนี้ได้รับกำหนดขึ้นด้วยแนวคิดพุทธศาสนาสมัย
ใหม่ซึ่งมีการตีความใหม่ในคณะสงฆ์ธรรมยุตที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น รวมถึงการได้รับแรงบันดาลใจจากอิทธิพลศิลปะ
ร่วมสมัยจากภายนอก ทำให้รูปแบบศิลปะของวัดปรากฏองค์ประกอบเป็น
ทางศิลปะแบบผสมผสานที่นำแบบมาจากศิลปะสมัยอยุธยา ยุโรป จีน ญี่ปุ่น
และเขมร สร้างความหลากหลายจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะและรูปแบบ
ศิลปะบางอย่างยังได้เป็นต้นแบบให้กับสิ่งก่อสร้างในวัดอื่นๆ ต่อมา

ด้วยการใช้ภาษาอย่างง่ายๆ และสอดแทรกหัวข้อปณิกะอธิบายคำสำคัญ
หรือประเด็นปัญหาเชิงลึกที่เกี่ยวข้องกับตัวเรื่องเล่าวัดราชประดิษฐใน
“ราชประดิษฐพิพิธพรรณนา” อันประกอบไปด้วยประวัติการสร้างวัด
ศิลปกรรมในวัดและประวัติศาสตร์สถานที่ ทำให้วัดแห่งนี้มีการนำเสนอ
เรื่องราวที่ทำให้วัดและสิ่งก่อสร้างมีความเคลื่อนไหว มีชีวิต สื่อสารได้ถึงตัว
ตนและความคิดของผู้สร้างวัดตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จนถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระสังฆราช
(สา ปุสสเทโว) วัดราชประดิษฐโดยเนื้อแท้แล้ว จึงเป็นภาพตัวแทนขององค์
ผู้สร้างวัด เป็นภาพสะท้อนหลักการธรรมยุติกนิกาย ตลอดจนการเป็นพื้นที่
ที่ศิลปะหลากหลายรูปแบบปรากฏตัวขึ้น และเป็นรูปแบบศิลปะร่วมสมัย

ของสังคมไทยที่หนังสือเล่มนี้ จัดให้เป็นศิลปะใน “ยุคเปลี่ยนผ่าน” ดังลำดับประเด็นต่อไปนี้ คือ

พุทธศิลป์ในศาสนสถานกับการสื่อสารตัวตน ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่จริงแล้วผู้คนปัจจุบันจำนวนหนึ่งต่างรับรู้กันว่าวัดราชประดิษฐ คือ พระอารามหลวงประจำรัชกาลที่ 4 ในแง่นั้นนอกเหนือจากการเชื่อมโยงเรื่องราวได้ฐานพระพุทธรูปประธานในพระวิหารหลวงว่าเป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิของพระองค์แล้ว ศิลปกรรมในของเหล่าปูชนียวัตถุสถานในวัดตามที่ปรากฏในหนังสือก็น่าจะเป็นการยืนยันความเชื่อนี้ได้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากสิ่งก่อสร้างในวัดล้วนเป็นสัญลักษณ์รำลึกถึงพระองค์ทั้งแบบชัดเจนตรงไปตรงมาและแบบนัยแฝง อย่างปราสาทพระจอมภายในประดิษฐานรูปหล่อพระบรมรูปเหมือนของพระองค์ หน้าบันวิหารหลวงปั้นตราพระมหาพิชัยมงกุฏ วัชรอาวุธของพระอินทร์ในรูปของพระแสงขรรค์ และพระแสงขรรค์ชัยศรีที่เป็นหนึ่งในเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ฐานด้านล่างมีรูปช้างล้อม 6 ช้าง พระมหาพิชัยมงกุฏเป็นสัญลักษณ์แทนพระนามเดิม คือ “เจ้าฟ้ามงกุฏ” หรือพระปรมาภิไธย “พระจอมเกล้า” ในขณะที่ช้าง 6 ช้างเป็นตัวแทนช้างเผือกในรัชกาลนี้ สัญลักษณ์ทั้งสองยังแสดงสถานะพระองค์ในฐานะจักรพรรดิราชแทน “อินทระดิ” หรือลายปูนปั้นหน้าบันชั้นลดของพระวิหารหลวงที่เป็นลายปูนปั้นเทวดาอัญเชิญพระแสงขรรค์และหีบพระราชลัญจกร ซึ่งเป็น

ลายจำลองจากประติมากรรมในพระบรมมหาราชวัง สื่อสัญลักษณ์ความเป็นจักรพรรดิราชและมีความหมายเป็นการส่วนพระองค์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลวดลายศิลปะที่เป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายสถานะพระมหากษัตริย์ตามแนวพระราชดำรินี้ ส่วนหนึ่งมาจากการที่ทรงศึกษาพระคัมภีร์พุทธศาสนาตลอดจนการถอดแบบสัญลักษณ์จากสิ่งก่อสร้างในพระบรมมหาราชวังแน่นอนว่าหลักฐานเหล่านี้ยืนยันได้ถึงยุคสมัยการเปลี่ยนผ่านจากโลกสมัยเก่าสู่ยุคสมัยใหม่ โลกทัศน์แบบไตรภูมิ (ดังปรากฏอยู่ที่วัดพระเชตุพน) เริ่มถูกแทนที่ด้วยความเชื่อแบบใหม่ที่มีพื้นฐานสัมพันธ์กับความรู้เชิงประจักษ์แบบผสมผสานระหว่างชนบจารีตกับชนบสมัยใหม่แบบตะวันตกที่ตัวตนอันเป็นปัจเจกเฉพาะบุคคลสามารถนำเสนอในที่สาธารณะได้ดังเห็นได้จากพระบรมรูปซึ่งเป็นรูปปั้นเหมือนพระองค์จริงที่ประดิษฐานที่ปราสาทพระจอมหรือปราสาทพระบรมรูปบนฐานไพทีด้านตะวันตก ไปจนถึงลายดาวประดับเพดานการเปรียญรูปดาราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลช้างเผือกชั้นที่ 1 มหาวราภรณ์สำหรับพระมหากษัตริย์ที่ทรงริเริ่มสถาปนาขึ้นก็เป็นสื่อสัญลักษณ์ถึงพระองค์และพระบรมราชสัญลักษณ์พระมหาพิชัยมงกุฏขนบฉัตรที่หน้าบันการเปรียญ เป็นต้น

หนังสือเล่มนี้ยังนำเสนอเรื่องราวที่ถือเป็นสื่อศิลปะซึ่งแสดงตัวตนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้อย่างชัดเจนผ่านการวิเคราะห์ศิลปกรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหารหลวงซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เขียนภาพ

พระราชพิธีสิบสองเดือนขึ้นแทนภาพจิตรกรรมจากชาดกและพุทธประวัติตาม ประเพณีและภาพสำคัญยังเป็นภาพ “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทอดพระเนตรสุริยุปราคาด้วยกล้องดูดาวในพระบรมมหาราชวัง” แท้ที่จริง เนื้อหาจิตรกรรมเป็นเรื่องเล่าสัมพันธ์กับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง ดังเห็นได้จากการเลือกเขียนภาพพระราชพิธี เป็นประเพณีราชสำนักบางประเพณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่ หัวโปรดเกล้าฯ ให้ปรับหรือทรงพระราชดำริให้มีขึ้นในรัชกาลของพระองค์ ส่วนภาพสุริยุปราคาในพระบรมมหาราชวังถือเป็นความตั้งใจใช้ฉากวังหลวง แทนหว่ากอ แม้จะผิดข้อเท็จจริงด้านสถานที่ แต่ได้ใจความสื่อถึงพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงความรู้สมัยใหม่ที่สำคัญ บทวิเคราะห์ในหนังสือยังระบุถึงเทคนิคและรูปแบบการวางองค์ประกอบภาพ จิตรกรรมที่มีมิติ มีการใช้ภาพถ่ายสถานที่จริงเป็นฉากประกอบเพื่อยืนยัน ความสมจริงของเหตุการณ์และภาพวาดฉากแบบสมจริงนี้ยังสามารถนำมา ใช้เป็นหลักฐานแสดงถึงการมีอยู่ของอาคารบางแห่งที่ปัจจุบันถูกรื้อทิ้งแล้ว

ธรรมยุติกนิกายในวัดราชประดิษฐ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศการสร้างวัดนี้ให้เป็น วัดแรกในธรรมยุติกนิกาย (มิใช่แปลงวัดมหานิกายให้เป็นธรรมยุต) พระองค์ จึงทรงกำหนดแบบผังอาคาร ภูมิสถาน ที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างให้เป็นไปตามคติ ธรรมยุตที่ทรงค้นพบและบัญญัติไว้ “ราชประดิษฐพิพิธธรณนา” จึงเป็นคู่มือ ที่ทำหน้าที่ตามร่องรอยผังวัดในคติธรรมยุต หนังสือได้ชี้ให้เห็นว่าพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยทำให้สาระความเป็น
ธรรมยุตแตกต่างจากมหานิกายซึ่งเป็นนิกายเดิม ด้วยการที่ทรงอ้างอิงถึงการ
กลับไปหาพุทธศาสนาที่แท้ ไม่ว่าจะเป็นคติพุทธลัทธิทางวงศ์ตามแบบผังศาสน
สถานวัดในสมัยอยุธยาซึ่งเชื่อกันว่าเป็นแผนผังวัดแบบลังกาวงศ์ ผังวัดราช
ประดิษฐจึงมีรูปแบบเฉพาะเป็นต้นว่ามีการกำหนดเขตมหาพัทธสีมารอบ
วัดและมีข้อกำหนดการทำสังฆกรรมของสงฆ์ว่าต้องทำในเขตพัทธสีมาพร้อม
กันและปิดประตูวัดไม่ให้มีผู้ก้าวล่วง ชุมประตुरอบกำแพงวัดปักใบเสมาโดย
อ้างอิงถึงแบบแผนที่ปรากฏในวัดสมัยปลายอยุธยา

ศูนย์กลางของวัดยังถูกกำหนดด้วยศาสนสถานที่ตั้งบนฐานสูงกว่า 2 เมตร
เรียกว่า ฐานไพที หนังสือเล่มนี้อธิบายถึงการวางแผนผังอาคารบนฐานไพที
เป็นฐานยกพื้นสูงเพื่อให้ความสำคัญกับอาคารบนฐานซึ่งถูกกำหนดให้สร้าง
เรียงกันเป็นแนวแกนเหนือ-ใต้ ตั้งแต่ประตูทางเข้า กำแพงแก้ว โรงธรรมสภา
และมีศูนย์กลาง คือ พระวิหารหลวงซึ่งทำหน้าที่พระอุโบสถด้วยนั้นเป็นศาสน
สถานที่ตั้งอยู่ตรงกลาง หลังพระวิหาร คือ ปาสาณเจดีย์ ทำหน้าที่เป็นธาตุ
เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ด้านหน้าเจดีย์เจาะซุ้มคูหาประดิษฐานพระรูป
สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) ด้านตะวันออกของวิหาร คือ ปราสาทพระ
ไตรปิฎกทำหน้าที่หอไตร ต่อด้วยปราสาทพระจอมประดิษฐานพระบรมรูป
รัชกาลที่ 4 มุมทั้งสี่ของฐานไพทีเป็นที่ตั้งศาลาโถง ผังและแบบแผนที่มีการ
ด้านหน้าและเจดีย์อยู่ด้านหลังรวมถึงการออกแบบเจดีย์ทรงลังกา (ซึ่งต่อมา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หุ้มด้วยหินอ่อน
ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกอาคารทรงโรงที่อยู่ด้านหน้าเจดีย์

หรือปรากฏในแผนผังแบบนี้ว่า “พระวิหารหลวง” ตามแบบอย่างวัดสมัยอยุธยาที่ใช้แบบแผนชนบทพุทธเถรวาทลังกาวงศ์ที่ทรงถือว่ามีความบริสุทธิ์กว่าด้วยเป็นการสืบทอดคติพุทธศาสนามาแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับถือว่าเป็นพุทธศาสนาดั้งแบบลัทธิเถรวาทที่แท้จริง

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งในการอธิบายคติธรรมยุตในวัดนี้ผ่านพุทธศิลป์ยังเป็นเรื่องของพระพุทธรูปในพระวิหารหลวง หนังสือให้คำอธิบายว่าวัดนี้เป็น “แหล่งรวมพระพุทธรูปจำลอง” องค์สำคัญ เหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกจำลองพระพุทธรูปประธานจากพระพุทธรูปลี้หังคต้นแบบประดิษฐานที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำวังหน้าเดิม จากตำนานพระพุทธรูปลี้หังคเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปจากลังกาสอดคล้องกับหลักการธรรมยุตที่ว่าพุทธศาสนาเถรวาทดั้งเดิมอันบริสุทธิ์สืบสายมาจากพุทธศาสนาลังกาวงศ์ พระราชทานนามว่า “พระพุทธรูปลี้หังคปฏิมากร” นอกจากนี้ ยังมีพระพุทธรูปสร้างใหม่ตามแบบแผนธรรมยุตที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดไว้ คือ พระนิรันตราย แบบพุทธศิลป์นี้ทรงอ้างอิงกลับไปหาพุทธศาสนาเถรวาทที่ลังกาเช่นกัน มีการปรับพระอุษณิষะที่เคยนิยมสร้างออกไป ทำให้พระกรรมฐานลง รวมทั้งรับอิทธิพลศิลปะตะวันตกที่เน้นความสมจริงด้วยการสร้างจิ๋วให้มีรอยจีบยับย่นสมจริง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดเกล้าฯ ให้จำลองพระพุทธรูปอีก 3 องค์ คือ พระพุทธรูปชินราชน้อย พระพุทธรูปชินศรีน้อย และพระศรีศาสดาน้อย อันเป็นหมวดพระพุทธรูปที่ทรงนิยมว่างามและผู้คนทั่วไป

นิยมสักการะ เนื้อหาหนังสือยังได้นำเสนอคำอธิบายประเพณีการจำลองพระพุทธรูปสำคัญหมวดพระพุทธรูปสี่หิรัญและพระพุทธรูปชินราชซึ่งเป็นรูปแบบพระพุทธรูปที่ได้รับการสืบทอดมายาวนานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 แต่เป็นครั้งแรกที่พระองค์ทรงเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับความงามพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปแทนการเลือกพระพุทธรูปต้นแบบที่ได้รับความนิยมว่ามีความหลังหรือความนิยมด้านความศักดิ์สิทธิ์ ผู้เขียนหนังสือได้อธิบายความในเรื่องนี้ว่า คือ สิ่งแสดงการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ที่มีต่อพุทธศิลป์และยังเป็นครั้งแรกที่เริ่มกำหนดเกณฑ์มาตรฐานความงามให้กับความสำคัญของพระพุทธรูปในสังคมไทยปัจจุบันอีกด้วย

อิทธิพลศิลปะภายนอกอันหลากหลาย

แม้จะเป็นวัดขนาดเล็กหากทุกพื้นที่ที่หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงในด้านศาสนศิลป์ มักปรากฏอิทธิพลของศิลปะจากภายนอกสอดแทรกผสมผสานอยู่ในองค์ประกอบของศาสนสถานวัดราชประดิษฐไม่ว่าจะจีน ยุโรป ญี่ปุ่น และที่แปลกตามากที่สุด คือ เขมร

ศิลปะแบบเขมรปรากฏชัดเจนและโดดเด่นที่สุด นอกจากพระปรางค์เขมรซึ่งอยู่ทิศใต้ของปาสานเจดีย์อันเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) และอดีตเจ้าอาวาสของวัด ยังมีปราสาทพระบรมรูปหรือปราสาทพระจอมและปราสาทพระไตรปิฎกซึ่งได้รับการสร้างขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเล่มนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าปราสาทพระบรม

รูปเป็นยอดพรหมพักตร์อันเป็นแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 โปรดปรานอย่างมาก แบบปราสาทรวมถึงปราสาทแสดงถึงการรับอิทธิพลศิลปะเขมรที่เป็นปราสาทหินในเมืองเสียมเรียบแต่ช่างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เลือกสรรลายประดับปูนปั้นรูปเทพเจ้าสูงสุดพร้อมพาหนะ ด้วยเหตุผลที่อาจต้องการสื่อสารให้เป็นภาพตัวแทนพระองค์ในฐานะสมมติเทพ แต่ภายในปราสาทยังประดิษฐานพระบรมรูปหล่อสำริดซึ่งปั้นเหมือนจริงซึ่งในอดีตตามขนบจารีตการสร้างรูปเหมือนและรูปหล่อโลหะถือเป็นเรื่องต้องห้าม

อย่างไรก็ตาม ภาพลายปูนปั้น ที่ปราสาทพระไตรปิฎก กลับปรากฏเป็นภาพพุทธประวัติที่ได้รับการสร้างให้มีรูปแบบศิลปะเหมือนจริง สัมพันธ์กับความรับรู้สมัยใหม่ที่ยอมรับว่าเรื่องราวพุทธประวัติในความเป็นจริงแล้วเกิดขึ้นที่อินเดียหรือดินแดนชมพูทวีป ทำให้ภาพปูนปั้นตอนประสูตินั้นพระพุทธรมารดาและเหล่านางในแต่งกายด้วยการห่มผ้าสำหรับ ศิลปะแบบผสมผสานที่สื่อความหมายถึงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นอาจกำลังบอกผู้อ่านถึงยุคเปลี่ยนผ่าน

ในขณะที่อิทธิพลศิลปะจีนซึ่งเคยได้รับความนิยมอย่างสูงในสมัยรัชกาลที่สาม แม้ความนิยมเริ่มลดลงแต่ยังคงปรากฏตัวแทรกอยู่ตามที่ต่างๆ เช่น ภาพเขียนเขียนวงที่บานประตูเพื่อให้ทำหน้าที่ทวารบาล ตึกดา ศิลาลงิน รูปแปดเขียนตึกดาเทพเจ้าที่ตำนานบอกเล่าประวัติที่เป็นมนุษย์มีตัวตนในพงศาวดารจีนและที่น่าสนใจ คือ บานหน้าต่างด้านในพระวิหารยังปรากฏงานฝีมือแกะสลักมุกของช่างญี่ปุ่นจากเมืองนางาซากิ

ส่วนศิลปะตะวันตกก็เข้ามามีอิทธิพลผสมผสานแทรกรวมอยู่ในโครงสร้างศิลปะสถาปัตยกรรมไทย ข้อมูลจากหนังสือเล่มนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นว่าศาลาโถงและการเปรียญน่าจะเป็นตัวอย่างชัดเจนที่สุด ศาลาโถงตั้งอยู่บนฐานไพที แม้จะมีทรงหลังคาแบบไทยแต่มีเสาซุ้มโค้งแบบตะวันตกเช่นเดียวกับการเปรียญในเขตสังฆาวาส ด้านหน้าเป็นมุขรองรับเสากลมสามต้นประดับลายใบไม้แบบเสาคอรินเทียนแต่กลับมีคันทวยเป็นพญานาคประกอบลายใบไม้อะแคนดัส ในขณะที่เครื่องหลังคายังเป็นเครื่องบนทรงโรงแบบไทยประเพณี แม้แต่กำแพงแก้วบนฐานไพทีก็ใช้ลูกกรงเหล็กหล่อลายพรรณพฤกษาแบบตะวันตกด้วยกันถึง 5 ลาย

“ราชประดิษฐพิพิธรรคนา” จึงเป็นคู่มือนำชมวัดราชประดิษฐที่มีคุณภาพสมบูรณ์ทั้งในด้านการให้ข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ศิลปะ ทำหน้าที่คู่มือนำชมสำหรับการพาชมวัดทั้งในฐานะแหล่งเรียนรู้และในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้วยตนเอง สถานะหนังสือเล่มนี้ยังบรรจุองค์ความรู้ที่เป็นคู่มือการศึกษา (Hand Book) อันเป็นประโยชน์ต่อวิชาการสาขาอื่นโดยเฉพาะประวัติศาสตร์ความคิดที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ศาสนาสมัยใหม่ในสังคมไทยและประวัติศาสตร์สังคมช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นยุคเปลี่ยนผ่านสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ศิลปะยุคนี้

“ราชประดิษฐพิพิธรรคนา” จึงเป็นหนังสือที่ควรค่าแก่การเผยแพร่ทั้งแก่ผู้อ่านทั่วไปและนักวิชาการ รวมถึงการทำหน้าที่หลักฐานเบื้องต้นสำหรับกิจกรรมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัดในฐานะตัวอย่างแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่ยังคงรักษาสภาพดั้งเดิมของแหล่งไว้ได้มาก

แต่กระนั้นก็ตีในฐานะหนังสือคู่มือนำเสนอข้อมูลสำคัญที่ยังขาดอยู่ คือ แผนที่ และแผนผังที่ดูง่ายและชัดเจน เพื่อให้ผู้อ่านเห็นว่าศาสนสถานแต่ละแห่ง ตั้งอยู่ในตำแหน่งใดของวัด นอกจากนี้ ภาพประกอบบางตอนโดยเฉพาะ จิตรกรรมฝาผนังนั้นยังไม่ชัดเจน แม้จะเข้าใจได้ว่าจิตรกรรมเหล่านั้นอยู่ใน สภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและเงื่อนไขสภาพภูมิอากาศ แต่เทคโนโลยี การถ่ายภาพปัจจุบันที่มีประสิทธิภาพสูงก็น่าจะช่วยเสริมความชัดเจนได้ รวมไปถึงขนาดตัวหนังสือที่ค่อนข้างเล็กอาจเหมาะกับผู้อ่านวัยศึกษาและทำงาน แต่ไม่เหมาะกับสายตาผู้สูงวัยซึ่งน่าจะเป็นกลุ่มเป้าหมายที่สนใจการท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมมากกว่า อย่างไรก็ตาม คาดหวังว่าวัดราชประดิษฐคงต้องจัด พิมพ์หนังสือเล่มนี้ในครั้งต่อไปพร้อมกับการปรับปรุงแก้ไขจุดอ่อนที่เป็นเรื่องของเทคโนโลยีด้านการพิมพ์

“การที่ปลูกสร้างทุกสิ่งทุกอย่างทรงกะเองหมดทั้งนั้น
แสดงทอดพระเนตรการเสมอทุกวันไม่ได้ขาด จนการก่อสร้าง
ล่วงไปได้เป็นอันมากยังอยู่แต่การช่าง ถึงดังนั้นก็ได้ทรงกะแล้ว
ทุกอย่าง คือ บ้านหน้าต่างข้างนอกโปรดลายสลักบานประตู
วัดสุทัศน์ หลังบานโปรดลายญี่ปุ่นวัดนางชี ท่านก็ทรงสั่ง
พระยาโชฎิกราชเศรษฐี (จ๋อง) ให้ทำมา ลายเพดานโปรดอย่าง
วัดราชประดิษฐโบราณ และวัดสุวรรณคาราราม แต่ดาวอย่าง
วัดสุวรรณฯ รับสั่งว่าเป็นเกือกพวงไป ทรงแก้ไขใหม่ให้เป็น
อย่างเช่นติดอยู่วัดราชประดิษฐเดี๋ยวนี้ ลายเขียนผนังทรง
พระราชดำริเอง เป็นเทพชุมนุม ซึ่งเทวดามีรัศมีเป็นพวงๆ
ครั้งแรก ซึ่งวัดอื่นเอาอย่าง ดังนั้น การอันใดได้ทรงพระราช
ดำริตลอดทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ได้เว้นเลยแม้แต่สักสิ่งเดียว เมื่อ
ใกล้จะสวรรคตฉันเจ็บตาเสีย ไปเฝ้าไม่ได้จึงประทานพระกระแส
ไว้แก่กรมขุนวรจักรธรานุภาพทุกสิ่งทุกอย่าง...

เพราะถือว่าเป็นวัดของทูลหม่อมโปรดอย่างยิ่งกว่า
วัดอื่นๆ จะขอลองพระเดชพระคุณเองให้ตลอดเสมอไป”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว